

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI JOQARI
BILIMLENDIRIW, ILIM HÁM INNOVACIYALAR
MINISTRILIGI
ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI MÁDENIYAT HÁM
TURIZM MINISTRILIGI
ÓZBEKSTAN MÁMLEKETLIK KONSERVATORIYASI
NÓKIS FILIALI**

MUZÍKA HÁM KÓRKEM ÓNER XABARSHISI

ilimiy-metodikaliq jurnal

MUSÍQA VA SAN'AT AXBOROTNOMASI

Ilmiy-uslubiy jurnal

ВЕСТНИК МУЗЫКИ И ИСКУССТВА

Научно-методический журнал

BULLETIN OF MUSIC AND ART

Scientificmethodical journal

№ 1

SHOLKEMLESTIRISHI:

O'zbekiston mamleketlik konservatoriyasi Nokis filiali

- Bas redaktor:** – Allanbaev Rudakiy, professor w.w.a
Bas redaktor orinbasari: – Kamalova Dilduza, filologiya ilimleri boyinsha
filosofiya doktori (PhD)
Juwapli xatker: – Gulmira Palwanova

REDKOLLEGIYA AGZALARI:

- Omonilla Rizaev** – O'zbekiston mamleketlik k'rkem oner ham mad'niyat
institut'i, professor w.w.a.
Hikmat Rajabov – O'zbekiston mamleketlik konservatoriyasi Nokis filiali,
professor w.w.a.
Sayyora Gafurova – O'zbekiston mamleketlik konservatoriyasi, professor
Oydin Abdullaeva – O'zbekiston mamleketlik konservatoriyasi, professor.
Qurbanbay Jarimbetov – Qaraqalpaq mamleketlik universiteti, professor.
Alima Berdimuratova – Qaraqalpaq mamleketlik universiteti, professor.
Ziyada Bekbergenova – OzR IA Qaraqalpaqstan bolimi, professor.
Oqilxon Ibragimov – O'zbekiston mamleketlik k'rkem oner ham mad'niyat
institut'i, professor.
Azizbek Turdiev – O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Senatm'n jaslar,
mad'niyat ham sport mas'eleleri komiteti baslig'i
orinbasari, filologiya ilimleri boyinsha filosofiya
doktori (PhD).
Allanazar Abdiev – Filologiya ilimlerinin kandidati, Qaraqalpaqstan Respublikasi
xaliq jazirshisi
Artiqbay Erejepov – Nokis qalaliq 1-sanli balalar muzika ham k'rkem oner mektebi,
pedagogika ilimleri boyinsha filosofiya doktori (PhD).
Janabay Marziyev – Qaraqalpaq mamleketlik universiteti, filologiya
ilimleri boyinsha filosofiya doktori (PhD), docent.
Iroda Mirtalipova – OzMK janindagi B.Zokirov atindagi MEKOl, k'rkem
onertanir ilimleri boyinsha filosofiya doktori (PhD).

JAMIYETLIK KENES:

Baxtiyor Sayfullaev	Najimatdin Muxameddinov
Ozodbek Nazarbekov	Najimatdin Ansatbaev
Komoliddin Urinbaev	Gulistan Annaqlicheva
Dawitbay Qurbaniyazov	Rayxan Saparova
Qalbay Turdiev	Paraxat Mamutov

MAZMUNĠ

Алланбаев Р. Миллий мәдеиятымызды рауажландыруу жолында және бир кәдем	3
--	---

MUZİKATANIW

Мамутов П.А. Замангәй музыка тәлим системасын жетилистириүде рууыйлыктын орны	5
Пахратдинов Ш. Работа над произведением крупной формой	10
Sayidov T. D. Xonandalik ovozing fiziologik va akustik xususiyatlari	14
Мирталипова И.М. Ҳинд мусика назариясидаги товушкатор структураларига бир назар	16
Raimova D.M. O'rta Osiya musiqa cholg'ularining paydo bolish tarixi	20
Расулов М.М. Мусика, теле ва радио дастурларнинг муҳим компоненти ва композицион омили сифатида (тембр, темп, ритм, импульсивлик мисолларида)	23
Matyakubova U.G'. V-XV asrlar markaziy Osiyada musiqa madaniyatining nazariy asoslari	28

KÖRKEM ÖNER

Ражабов Х.Ж. Арсланбай Нажимов ижодига бир назар... ..	33
Matimuratov S.E. Qaraqalpaq kompozitori Kenesbay Abdullaev dōretiwshiligi haqqında	35
Qutekeeva R.A. Qaraqalpaq kōrkem ōnerinde Ilish Xojametovtın tutqan ornı	39
Allaniyazov B.Q. Muzika kōrkem ōnerinin bayteregi (<i>Kompozitor Najimatdin Muxammeddinovtın ōmiri ham dōretiwshiligi haqqında</i>)	44
Чаршемов Ж.А. «Қоблан» балетининг композицион хусусияти	48
Абдуллаева Ш.С. Труд все побеждает	57
Abatbaeva R.A. Qaraqalpaq kōrkem ōnerinde kompozitor Gayıp Demesinovtın tutqan ornı	61
Палўанова Г.А. «Аязий» драмасында кахарман характерин сәулелендириүдиң өзине тән қасийетлери	65
Палўанова Г.А. Каракалпакстанда театр режиссурасының пайда болыуындагы миллий дәреклер	68
Muxammeddinov Q. Milliy opera ham balet janrdagi tarixiy shigarmalar	71
Parmonov D.R. «Doira va urma zarbli cholg'ulari» musiqa san'atining yorqın namoyondasi	75
Каримова И.И. Традиции исполнения музыки Каракалпакского композитора Гаип Демесинова	78

ATQARIWSHILIQ ÖNERI

Erejepov A.A. Baqsishılıq kōrkem ōnerinde dōretilgen qosıq ham namalarını jaslar tarbiyasındaǵı ahmiyeti	83
Tnıbaev P.K. Dirijyorlıq kōrkem ōnerinin turleri ham evolyuciyası	87
Шарипова А.Р., Сидикова А.М. К вопросу о фортепианном исполнительском искусстве в Узбекистане	92
Ayubov K.Z. Foniologiya va odam ovozi tasnifi	95
Ziyovutdinova Z.U. XIX asrning ikkinchi yarimida o'zbek xalq cholg'ulari ijrochiligi sohasidagi jiddiy o'zgarishlar	98
Dadaboyev X.M. Xalq cholg'ulari ansambllarini tashkil etish	100
Aliev N.G. Demli saz āsbaplar tariyxı, klassikalıq muzika ham onıń būgingi kündeǵi tutqan ornı	102

Saidxonov A.S. Cholgʻu konsert janrı tarixı va taraqqiyoti	105
Jumabaev A.E. Qaraqalpaq kórkem ónerinde xalıq namalı qosıqlarınm tutqan orm	110

MUZIKA PEDAGOGIKASI

Xojanazarov T. Vokal pedagogikasidagi metodlardı zamanagóy pedagogikaga aylandırıw usılları	115
Ходжаметова Г.И. Задача обучения, воспитания и развития детей в музыкальной школе	117
Botirova X.T. Musıqa taʼlimi pedagogikasida oʻquvchi yoshlarni maʼnaviy-axloqiy taʼlim-tarbiyasini shakllantirish	121
Saidumarov I. Taʼlim-tarbiya va shaxsning maʼnaviy kamoloti xususida sharq allomalarining qarashlari	124
Абдисултанов Ж.Дж. Болалар мусика ва санъат мактабларида «Мусика адабиёти» фанини ўқитишда инновацион ёнлашув	128
Матёқубов Э.Г. Мусикада модулли таълим асослари	131
Najmetdinova N.I. Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida bolalarning mustaqil musiqiy faoliyatining ahamiyati va mazmuni	137
Iseev R.A. Fortepiano paninin jahon muzika oqıw procesindagi ahmiyeti ham orm	141
Dauletbaev T.K. Milliy saz asbaplarm mektep oqıwshılarma ўyretiwдин ahmiyeti	145

JÁMIYETLIK-GUMANITAR PÁNLER

Бекбергенова З.У. Қарақалпақ халық дәстаны «Қырық қыз» хэм хэзирги қарақалпақ драматургиясы	150
Утепова Т.Б. Маданиятлараро мулохот таҳлиллари Европа олимлари назарида	153
Жумашева А.Х. Интерактивные приёмы и формы проведения практических занятий	159
Саденова Г.П. Қарақалпақ паремиологиясында жақсылық концепти	163
Mambetnazarov M.K. Hoja Axmet Yassawiy hikmetlerinin jaslar tarbiyasidagi ahmiyeti	166
Марзияев Ж.К. Мақаланың публицистикалық сыпатламасы	169
Камалова Д.Э. Шығарма композициясында турмыс шынлығын сәулелендириў шеберлиги	171
Мамбетназарова Р.К. Идеино-тематические особенности жанр путешествия в Каракалпакской литературе (на примере «Путешествия в пять стран по океану» Тажсена Изимбетова)	175

JAS IZERTLEWSHILER

Paxratdinov J.A. Kop qırlı talant iyesi	180
Jumamuratova A.A. Qaraqalpaqstanda Opera janrınm tutqan orm	181
Muratbaeva A.A. Jaslardın muzikalıq intellektın asırıwda muzika sınshısı Gulmaryam Kamalovanın orm	185
Orazalieva G.S. Güllengen dawırde — Jana namalar (Jamil Charshemov dóretpeleri haqqında)	186
Segizbaeva G.Q. Qaraqalpaqstanda daslepki muzikalıq drama janrınm payda bolıwı	188

Muwsa baqsılardıń ishinde Suyewdıń ajayıp ónerine súysine qaraydı. Xanın astırın jibergen sınıshıları «Suyewdıń qanday baqsı», - dep soragan, Muwsa «Nayatiy aytqısh baqsı, harkim Suyewdey baqsı bolsa arman etpes», - dep juwap beredi. Gezeginde Suyewgede Muwsa baqsı tuwralı sol sorawdı bergende, «Bizler baqsıshılıqtı qurı dálkek penen iyelep júrmız (Suyewdıń eki duwtarı, eki girjek, eki balaman, eki rubab hám dápshilerden dúzilgen janapayshıları bolıp tutas bir ansambldi qurǵan), Muwsa baqsı bolsa jalǵız duwtar menen putkil xalıqtı awızına qaratadı. Jurt haqıyqıy baqsı dep som aytsa bolar. Bunday baqsını heshbir qaraqalpaqtın qatını endi tuwa bermes. Ol ilahiyda baqsı bolıp dóregen dep juwap beredi. Bul biytams adamlardıń birin-biri táriyplep, júrekti tolqıtıp aytqan sózleri xandı tanlandıradı. Olardıń arasındagı bul suýispenshilikti payda etken qúdiretli kúsh kásip kúshi, yaǵmy muzıkalıq atqarıwshılıq kúshi boladı. Muzıkanın tili arqalı bir-biriniń ajayıp óner iyesi ekenliklerin usılayınsha tanıydı. Muwsa menen Suyewdi keshte xan sarayında ayttırıw ushın shaqıradı, xannın wázirlerinen biri Muwsanı úlken bir jayǵa kirgizip, sıpanın ústine otırǵızıp qasına bir xızmetshi berip, jan-jagına qaramay ayta bersen, tartıp solay dep tapsırma beredi. Tapsırma boyınsha ari-beri qızıp aytadı, «Bulbil baǵı baqa kóli menen» - degendey, baqsıda tamashagoyı menen jarasıqlı emes pe? Men usı kimgе aytıp otırman, tınlaytuǵın qulaq joq dep duwtarın tónkerip, dem aladı. Sol waqıtları hay baqsı ayta ber, degen ses shıǵadı. Birden jalt etip tobege qarasa, xan koshkisinde otır eken. Al hayal-qızları hasıl kiyimlerin kiyip, haykel-óner monshaqları gúdir-sadı etip jana kelip otırayın dep atır eken. Sonda Muwsa sol hayal-qızlardı táreyplep «Keler sállana-sállana degen qosıǵın aytadı. Erteninen xan Muwsaǵa saray baqsısı bolıp qalıwǵa mirat etedi. Biraq ata-anasının, qartayıp qalǵanlıǵın sıltaw etip, kelisim bermeydi. Sonda xannın wázirlerinin birewi pinham túrde «Hay dawleti qaytqan, qalamam dep nege aytpaysan? Sagan Qaratawdın ber jagınan jıynagan salıqtan on eki qabat jay salıp berejaq edi, ketsen satıp keter edin da» deydi. Muwsa ogan: «Muwsa xalıqtı jılatıp alǵan pulında, birewdin manlay teri menen pitken jayında keregi joq. Qasqırdın aldındaǵı qozıday bolıp, xannın hám bir uwıs jalladlarınday arasında búrisip otırıp qosıq aytqamman góri qara payım xalıqtın uaqıtın xoshlap, júrgenim abzal emespe? - dep juwap beredi. Xalqının turmısın kórip, ozi jasagan dawırdegi jamiyettin harakterin jaqsı bilgen, solardıń erligin jırlagan awır turmısqa janı ashıǵan, solar menen maqsetles, izinde xalqı qalǵan qaharman perzent qara basının házligi ushın qızıqpaydı. Ken dalam basına kóterip, erkin júrip qosıq aytıwǵa ádetlenip qalǵan Muwsa baqsı [3].

Paydalangan ádebiyatlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 14 майдаги «Бахшичилик санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлар тўғрисида» ги ПҚ-4320-сон қарори.
2. *Айымбетов Қ.* «Халық даналығы». Нөкіс «Қарақалпақстан» баспасы. 1968-ж. 252-бет
3. *Адамбаева Т.* Революцияға шекемги қарақалпақ музыкасы. Нөкіс «Қарақалпақстан» баспасы. 1976.
4. *Алламуратов А., Доспанов О., Тилеумуратов Г.* Қарақалпақша көркем өнер атамаларның сөзилиги. – Нөкіс: 1995.

DIRIJYORLIQ KÓRKEM ÓNERININ TURLERI HÁM EVOLYUCIYASI

Tnıbaev P.K.

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali

Annotaciya: Bul maqalada dirijyorlıq kórkem ónerinin payda bolıwı hám evolyuciyası, kásip sıpatında ózlestiriliwi, Ózbekstanda dirijyorlıq kórkem ónerinin rawajlanıwı haqqında sóz etiledi. Sonday-aq, jáhan hám ózbek dirijyorları hám olardıń dortewshilik iskerlikleri ken túrde ashıp berilgen.

Gilt sózler: kórkem óner, dirijyor, ritm, takt, dirijyorlıq tayaqshası, atqarıwshı-muzıkant, kompozitor, pult, muzıkalıq ólshem.

Аннотация: В данной статье рассказывается о возникновении и эволюции дирижерского искусства, его становлении как профессии, развитии дирижерского искусства в Узбекистане. Узбекские дирижеры со всего мира известны своим профессиональным мастерством.

Ключевые слова: музыкант, дирижер, ритм, такт, дирижерская палочка, исполнитель-музыкант, композитор, пульт, музыкальный руководитель.

Annotation: This article tells about the emergence and evolution of the art of conducting, its formation as a profession, the development of the art of conducting in Uzbekistan. Uzbek conductors from all over the world are known for their professional skills.

Keywords: musician, conductor, rhythm, beat, conductor's baton, performer-musician, composer, console, music director.

Dirijyorliq kormem oneri uzaq tariyxqa iye. Adamlar birgelikte atqara baslaganlarin berli olarda uliwma ritm ham patke amel qiliw zaruriyati payda bolgan. Baslamasi xahqlardin oyin ham qosiqclarinda ritmdi shappatlap berip turgan, sonin menen birge, dupirletip yamasa dombira shertip urip turgan. Ayyemgi Greciyada xor basshilar bolip, olar ayaqlarin dupirletip, ritm belgilep bergan. Jane solda belgili, Rim qosiq mektepte xordi basqarip turip ushin belgili bir qol hareketlerinen paydalangan. Dirijyorliqtin usi eki usili orkestr basqariwina tiykar salindi, birgeliktegi amq atqariwshiliqti jolga qoyip ushin Dirijyor takti ayagi menen urip, tayaqsha menen pult yamasa poldi taqildatip, tagi sonin menen birge, gernay etip oralgan nota daptteri menen pultti urip korsetip turadi.

Qullasi, takti ayaq menen urip korsetiw uzaq waqit dawam etti. Sol sebepli bul zatti kopshilik dilgiri kelip esleydi. Atap aytqanda, nemis kompozitori Matteson (1731-jil) astarli soylew menen sonday degen edi «Geyparalar takti ayaq penen urip korsetiw haqqinda unamli pikir xabar beriwleri tanlanarli, balkim olar oz ayaqlarin baslarinan kore sanalilaw dep esaplasa kerek. Sol sebepli ayaqqa boysinadi».

Dirijyorliq tayaqshasi bolsa ol waqitta turli uzinliqta jasaytugin edi. Geyde, onin uzinligi 180 smge jeterdi ham ol «Dirijyorliq jezli - tayaqshasi» dep juritiledi, ham de om jerge urip, takt belgilenedi. Opera teatrinda, kocert zalinda, shirkewde polga urilgan soqqi urip dawisi qanshelli ulken shawqim shigariwin oyda sawlelendiriw qiyin emes. Orkestr basqariwdin bunday usili asirese Franciya, atap aytqanda Parij qalasinda ken tarqalgan edi. Ol Lyulli degen kompozitor tarepinen alip kelgen ham tarqalgan. Bir kuni, ol muzikaga berilip ketip, Dirijyorliq qilip atirgan waqitta «tayaqsha» tayagini otkir ushi menen ayagi jaralangan. Bul jara bolsa onin olimine sebep bolgan. Biraq bul qaygili da qashannan berli asa teren tubir atip ketken bul dasturge saya salmadi. Bir soz benen aytqanda, XVII ham XVIII asirlerde Dirijyorliq waziyasin tiykarinan klavesin, organ siyaqlilardi shertiwshi kompozitorlar, geyde bolsa bugin biz orkestr konsertmeysteri dep atap kiyatirgan tiykarigi skripkashi atqaratugin edi. Olar tiykarinan ozlerinin, geyde bolsa ozgelerdin doretpelerin orkestr menen birge atqaratugin edi.

Muzika kormem oneri jedellik menen rawajlana baslagan dawirlerge kelip, daslepki bar ahmiyetke iyelik etiw bolgan operalar payda bolgan. Kompozitorlar turli ansambl ham de dawislar ushin muzika jaza basladi. Ane sonday gruppalar orinlaniwinda patin birden-bir boliwina erisiw ushin bulardin basqariwga mutajlik tuwildi. Jaratqan muzikalik doretpeler quramalilasqam tarepke, qosiqshilardi ham orkestrdi basqariwga bolgan mutajlik jane de kusheyip bard. Atqariwshiliqta awizbirshilik ham patke amel qiliw zaruriyati bul zarurli waziyam en juwapker ham maman muzikantlar ozlerine juklewdi talap eter edi. Bundaylar bolsa orkestrdin birinshi skripkashisi yamasa orkestrde uyqashliqtu tamiyinleytugin chembalo partiyasin atqariwshi sazandeler bolgan. Geyde bul waziyani olardin har ekewi birgelesip atqargan. Yagniy chembaloshi jeke atqariwshilar ham xordi basqarsa, birinshi skripkashi bolsa orkestrdi basqaratugin bolgan. Bul tarizdeg basqariw da Dirijyorliq edi, biraq ol jagdayda bul jumis hazirgi ahmiyeti ham formasina iye emes edi. Dirijyorliq kormem oneri rawajlamwının bul basqishinda ayriqshalik ozgesheligi - orkestrdi onin agzasi bolgan muzikantlar basqariwınan ibarat edi. Dirijyorliq eter eken, olar ozlerinin tiykarigi shiniqların da dawam ettirgen:

birinshi skripkashı, birinshi skripka partiyaların shertken, organshı - organ shertken, chembaloshı - chembalo shertken. Bul tarizde bir neshe wazıypanı birgelikte alıp barıw jaǵdayı uzaq jasay almasıǵı amq edi. Bul jaǵday muzikalıq d retpeler fakturasın aytarlıqtay d rejede  piwayı h m barlıq atqarıwshılarga jetkiliklishe belgili bir h m t sinikli bolǵan payıtqa deyin jasadı, olardıń k pshiligi t sinikli bolǵam ushın da saqlanıp turǵan edi. Muzikalıq k rkem  nerdiń rawajlangan sayın d retpeler quramı h m muzikalıq til da quramalılasıp bardı. Bir waqtınin  zinde orkestrde islep, om basqarıw quramalı, keyinirek bolsa ulıwma atqarıp bolmaytuǵın jumısqa aylandı. Muzikalıq d retpe quramı, tili, fakturası quramalılasıp, muzıkamnı j ma tlik atqarıwın basqarıw m mkin bolmay qalǵanda, atqarıwshılıqtı basqarıw wazıypasın  yne waqtta orkestrde b nt bolmagan shaxs  z moynına aldı. Ane sol dawırdı Dirijyorlıqtıń payda bolıwı, yaǵnıy zamanag y t sinigizdegi Dirijyorlıqtıń baslamwı dewimiz m mkin. Dirijyor, orkestrdiń isinen turıp emes, b lkim sırttan qarap basqarıw kerek ekenligi ushın onnan ajralıp shıqtı.

Bul jaǵday atqarıwshılıqtı basqarıw m mkinshiliklerin talay k beytirip, Dirijyordıń basqa muzıkantlarga tasir kushin asırdı. Keleside Dirijyor muzikalıq shıǵarmanı atqarıwshı birden-bir shaxsqa aylandı. Dirijyorlıq texnikasının rawajlamwı h m joqarı d rejede jetilistiriw procesi baslanıp ketti, quramalılásqan, t rli atqarıwshılıq qurallarınan kelip shıǵıp muzıkanı atqarıwshı  lken atqarıwshılar j ma atın basqarıw m mkin emes dep oylaydı.

Birinshilerden bolıp bul k sıptı belgili bir Dirijyorlıq q biletine iye bolǵan atqarıwshı-muzıkantlar yamasa kompozitorlar uqıbı shınına alıp shıqtı. Bul orında Lyulli, Glyuk, Motsart, Mendelson, Shpor, Veber, Rixard Shtraus, Wagner, Berlioz, F. List, G. Maler h m basqalar atların sanap  tiw m mkin. Atları keltirilgen Dirijyorlardıń barlıǵı bul k sip menen  zlerinin basqa q nigelikleri - kompozitsiya, skripka shertiw h m taǵı basqa menen bir waqtta, parallel turde shugıllangan.

Bunday parallel iskerlik keyingi dawirlerde de saqlanıp qalǵan. Mısalı, kompozitor Wagner, kompozitor h m pianinoshı Ferens List, pianinoshı Gans Fon Byulov, kompozitor Gustav Maler, kompozitor h m pianinoshı Sergey Raxmaninov, pianinoshılardan Ziloti h m Safonov, Rixter h m Motllar k zge k ringen Dirijyor bolǵan. Olar kompozitorlıq maǵlıwmatın qolǵa kirgizgen h m usı waqtta pianinoshı da bolǵan. Nikish - altshi h m kompozitor, Arturo Toskanini - violonchelista, Bruno valter h m Otto Klemperer - pianinoshı, Oskar Frid - valtornashı bolǵan h m taǵı basqa.

Muzikalıq k rkem  nerdiń keyingi rawajlamwı Dirijyorlıq k sibi menen shugıllanatuǵın muzıkantlardan basqa shınıǵıwılardan waz keship,  zlerin naǵız  zi k sibi baǵıshlashların talap etti. XIX  sirde Dirijyorlıq k rkem  neri  sirese Germaniya h m Avstro-Vengriyada b lek rawaj taptı. Tariyx talapı menen, Germaniya k plegen jergilikli m mleketliklerge bolıp ketken edi. Bul «m mleketler»dın har biri  z paytaxtına iye bolıp, olarda  z opera teatrı h m konsert iskerligi menen shugıllanatuǵın orkestrleri bar edi. Bunday jaǵday Dirijyorlarga bolǵan mutajlıktı k sheyttirdi, bul bolsa  z gezeginde Dirijyorlıq k rkem  nerinin rawajlamwına t rtki boldı. XIX  sirdin ekinshi yarımında  z muzıkasına Dirijyorlıq etken kompozitorlar ornına j na tipdegi - basqa avtorlar d retpelerine Dirijyorlıq etiwshi Dirijyorlar keldi. Bundaylardan birinshi retinde Gans Fon Byulovtıń atın tilge alıw kerek.

«Belgili Dirijyor bolıwı menen birge ullı kompozitor da bolǵan, mine sol insannan minnetdar bolıwımız kerek. Ol sebepli Dirijyorlıqqa  ner emes, b lkim k rkem  ner sıpatında mun sibet qalıplesti», - dep jazǵan Gans Byulov haqqında belgili Dirijyor F. Veyngartner.

Gans Fon Byulovtıń ustazı Rixard Wagner, keyininen Gans Rixter, Feliks Motl, Gustav Maler, Feliks Veyngartner, Artur Nikish sıyaqlılar Dirijyorlıqtı K rkem  ner dep bahalaydı. Bul tap jeke atqarıwshı muzıkanttın k rkem  neri sıyaqlı ullı k rkem  ner dep esapladı. Rixard Wagner h m Gans Fon Byulovtan keyin nemis Dirijyorlıq mektepti Gans Rixter, Anton Zeydl, Feliks Motl, Karl Muk, Artur Nikish, Feliks Veyngartner, Gustav Maler, Rixard Shtraus h m basqalar dawam ettirdi. Olardan keyingi Dirijyorlar  wladı bolsa - Bruno valter, Arturo Toskanini, Sergey Kusevickiy, Albert Kouts, Villem Mengelberg, Otto Klemperer, Oskar Frid, Gerberd Fon Karayan, Sharl Myunsh h m basqalar.

XIX  sir aqır     sir baslarında Rossiyada M. A. Balakirev, aga-ini Anton h m Nikolay Rubinshteynlar, E. F. Napravník, S. Raxmaninov, V. I. Safonov h m basqalar Dirijyor sıpatında iskerlik

k rsetdi.

Oz x zmetlerin M mleket daġdarısının keyin (1917-j l) baslaġan ġarri  wlad ustaları putkil juwapershilikti  zlerine aldı. Olar arasında – A. Glazunov, M. Ippolitov-Ivanov, S. Vasilenko, I. Pribik, Xessin, Ol. Avranek, V. Suk, N. Malko, A. Pazovskiy, N. Golovanov, A. Gauk, S. Samosud h m basqalar bar edi.

1938-j lda Moskvada bolıp  tken Putkil d nya Dirijyorlar tanlawı laureat h m diplomantlardı ja alıq ashtı: Ye. Mravinskiy, A. Melik-Pashayev, N. Raxlin, K. Ivanov, M. Paverman, K. Eliasberg h m basqalar usılar bolıp tabıladı.

II Jah n urısının keyingi (1941–45) 10 jıllıq Dirijyorlıq k rkem  nerinin gullep jasnagan d wiri boldı. Bul d wirde B. Xaykin, Ye. Svetlanov, K. Simeonov, N. Niyazi, G. Rojdestvenskiy, O. Dmitriadi, N. Anosov, L. Ginzburg, I. Musin, M. Kanershteyn, N. Rabinovich, K. Kondrashin h m basqa atlar payda boldı. H zirgi waqıtta bolsa Y. Temirkanov, D. Kitayenko, Y. Simonov, A. Fedoseyev, A. Juraytis h m basqalar sol tarawda atqa iye boldı.

XX  sirdin 30 jıllarınan baslap Ozbekstan aymaġında k p dawıslı j ma atlerdin payda bolıwı, yagmy muzikalı drama, 1939-j lda opera h m balet teatri, xalıq saz- sbapları orkestri h m operetta teatrlarının payda bolıwı n tiyjesinde Dirijyorlıq kasibine bolgan mutajlik h m umtılıwlar sebepli bir qatar k zge k ringen ataqlı h m belgili Dirijyorlar jetisip shıqtı. Bular M. Ashrafiy, A. Kozlovskiy h m olardin juda k p shakirtleri, Bahrom Inoyatov, Fazliddin Shamsiddinov, Naum Goldman, Georgiy Doniyax, Abdug ani Abduqayumov, G zzal Abdurahmonova, Nabi Xalilov, Gani Tolaganov, Fattoh Nazarov, Said Aliyev, Mardon Nasimov, Ergash Toshmatov, Zohid Haqnazarov, Quwanish Usmonov, Hamid Shamsuddinov, Foruq Sadiqov, Narimon Alimov, Batır Rasulov, Fazliddin Yoqubjonov, Eldor Azimov, Valentin Rudenko h m basqalar bolıp tabıladı.

XV  sirde bolsa Dirijyor battuta j rdeminde pultga urıp, muzikalıq  lshem  leslerin k rsetiw usılınan paydalangan. Nota jazıwının oylap tabılıwı, jana janrlar - opera, oratoriyalardin payda bolıwı, Dirijyorlıq tariyxında zarurli rol oynadı. XVI-XVII  sirlerde atqarıwshılıqqa basshılıq qılıw h m basqarıw muzikant - klavesinshige j kletilip, ol tiykarınan qol h reketi menen atqarıwshılıqtı baslaw, oz saz- sbabında shertip, muzika usılı h m ritm ( lshemin) bir taktta uslawga k meklesken. Sonday Dirijyorlıq qılıwdın sheber q nigesı, Italiya kompozitorı, kapellanın basshısı Klaudio Monteverdi (1566–1643) bolgan.

Bir qansha keyin, tiykarınan Germaniyada, atqarıwshılıqtı basqarıw organshıġa tapsırılğan, usılar qatarına I. S. Bax, G. F. Gendel h m basqalardı aytıp  tiwimiz m mkin.

XVII  sir aqırı XVIII  sir baslarına kelip opera  meliyatına eki sistema (sistemalı) Dirijyorlıq – klavesinshi h m skripkashi-konsertmeyster, keyininen bolsa  sh sistemalı Dirijyorlıq –  shinshi baslıq, atqarıwshılar aldında turıp, atqarıwshılıqtı qol h reketleri h m qaqaz qamtımın yamasa temir (jezl) paqal uslaġan halda basqarıwga  tildi.

XVIII  sirge kelip j ma at atqarılwın basqarıw bir kisige tapsırılıwı menen jeke ġarezsiz Dirijyorlıq k rkem  nerinin payda bolıwına tiykar salındı.

XIX  sir aqırı h m XX  sir baslarında konsert saxnalarında, keyininen opera teatrlarında birinshi Dirijyorlar  z iskerliklerin j rgize basladı.

XIX  sirdin ortalalarında Dirijyorlıq k rkem  nerin ullı kompozitorlar F. Mendelson, G. Berlioz, F. List, R. Vagnerlar basqardı. Birinshi Dirijyor-kompozitorlar – G. Spontini, K. M. Veber h m L. Shpor atları Dirijyorlıq tayaqddhasın  meliyatqa kirgiziwleri menen baylanış. Rus Dirijyorlıq k rkem  nerinin d slepki q demleri XVI-XVII  sir xor atqarıwshılıġı menen baslangan. Xor j ma atine basshılıqtı h m baslawdı dawı menen k rsetiw «golovshik» (basshı) lar  melge asırğan. XVIII  sirde shah sarayında birinshi opera truppaları (j ma atleri) sh lkemlestirilip, ol jagdayda shet el kompozitorları menen bir qatarda rus kompozitorları da iskerlikleri k rinedi. Olar qatarında Ye. Fomin, V. Pashkevich, S. Degtyarov h m basqalar bar. Dirijyorlıq k rkem  neri tariyxında tiykarġı orında Peterburgtaġı imperator teatri kapelmeysteri K. A. Kafosu (1775–1840)ġa tiyisli bolıp tabıladı. Birinshi rus klassik operası, M. I. Glinkanın «Ivan Susanin» operasının saxnaġa qoyılıwı onın atı menen baylanış.

XIX asir aqiri XX asir baslarında ullı rus kompozitorları toparı: M. Balakirev, P. I. Chaykovskiy, N. A. Rimskiy-Korsakov, A. Glazunov, S. Taneyev, A. Lyadov, A. Arenskiy, S. Raxmaninov, M. Ippolitov-Ivanovlar dunyaga keldi.

Rus Dirijyorlıq k rkem  nerinin qaliplesiwine ullı Dirijyor h m kompozitor E. F. Napravnik (1839–1916)  lken  les qosti, Peterburgtağı Marininsk teatri basshısı sıpatında h m de Dirijyorlar toparın tarbiyalawda onın xızmeti salmaqlı boldı. Moskva  lken teatri Dirijyorlıq k rkem  nerinin rawajlanıwına  lken  les qosqan, sheber h m t jiriyebeli artist I. K. Altani (1846–1919) h m xormeyster Ol. I. Avraneka (1853–1937).

30–40-jıllar muzıkalı turmıs ke  qulash jaydı, simfoniyalıq orkestrler qatarında k plegen professional xor jamaatleri duzildi. Bunda uqıplı muzıkant - xormeysterler, Dirijyorlıq k rkem  neri gayratkerleri M. K. Klimov, G. A. Dmitriyevskiy basqardı, Peterburg xor (pevcheskiy) kapellası menen N. M. Danilin, V. G. Sokolov, K. B. Ptitsa h m basqalardıń basshılıq xızmetleri ılayıq.

Dawirmiz Dirijyorları – xormeysterler, xızmetleri hushlı h m olar qatarına – A. Chernushenko, V. Minin, B. Tevlina, V. Popov h m basqalardı kirgiziw m mkin.

Ozbek xor k rkem  nerine rus kompozitorları h m rus Dirijyorlıq k rkem-  neri mektep  lken tasir korsetti. Kompozitorlar R. M. Glier, S. Vasilenko, V. Uspenskiy h m basqalardıń d retiwshilik xızmetleri aynen XX asirdiń 30–40-jıllarına tuwrı keledi h m olar  z bagdarlarında zarurli ız qaldırdı.

Ozbekstanm n birinshi Dirijyorları qatarına  wele T. Sadıqov, M. Ashrafiy, F. Shamsutdinov, B. Inoyatov, N. Kayumov, D. Abdurahmonova h m basqalardı kirgiziw m mkin. Simfoniyalıq Dirijyorlar menen bir qatarda uqıplı ozbek sheber-xormeysterler: S. A. Valenkov, A. Sultanov, R. Ye. Xublarov, V. A. Kaltman, B. Umidjonov, A. Xamidov, B. Lutfullayev, J. Shukurov, S. Shodmonov, D. Qurbonova, L. Shamshina, F. Fayzi, Q. Mirzayev, SH. Yormatovlar professional xor jamaatlerin sh lkemlestiriw menen shugıllanıp keldi. Aynen waqıtta olardıń jumısların jas qanige-xormeysterler dawam ettirmekte.

Ozbekstanda Dirijyorlıq k rkem  neri XX asirdiń baslarından qaliplesip, ekinshi yarımından da mazmum, da forması da rawajlanıp bardı. 50–80-jıllarda bul k rkem  nerdiń ke nen alga ilerilewi, onın har turlı formaları, turlerinin rawajlanıwına alıp keldi h m bunı itibardan shette qaldırıp bolmaydı. Joqarıda aytıp  tkeni sıyaqlı, jana k rkem  ner turi sıpatında qaliplesken Dirijyorlıq k rkem faktlar h m baqlawlarğa tiykarlangan halda, simfoniyalıq, saxna, xalıq saz- sbapları, xor jamaatı, demli h m estrada muzıkasında jana de rawajlanıp barıp atır. D sturiy k rkem sırtqı korinisler, usıllar, ayırım suwretleytuğın qurallar j rdeminde, tuwrıraqı muzıka k rkem  nerine t n bolgan ayırıqshalıqlar saqlangan halda sociallıq  mir hadiyselelerin amq, realistik sawlelendirgen jana shıgarmalar jaratıw dawam etip kiyatırğanlığı, Dirijyorlıq k rkem  nerin jana de rawajlamwına  z  lesin qosıp atır.

Dirijyorlıq k rkem  neri k rkem-d retiwshiliktiń zamanag y tabiyaatı, janasha qasiyetleri, jana sharayat, jana dawir h m turmıs talapları, wazıypaları h m de k rkem ortalıq penen har tarepleme ajıralmas baylamsqan bolıp tabıladı. Ekinshiden, ozbek muzıka k rkem  neri,  sirese, kompozitorlıq d retiwshiligindeki janahqlar,  zgerisler, onın jana tımsalları, unamlı qaharmanları xahqtıń materiallıq - ruwxıy  siwi, joqarı estetikalıq talgamı janasha adamgershilik k z qaraları h m pazıyletleri menen belgilenedi, bul bolsa Dirijyorlıq k rkem  nerinde de  z jolın tabıwı tabiyğıy process bolıp tabıladı.

Sol sebepli de XX asir ozbek Dirijyorlıq k rkem  nerinin rawajlamwı, tikkeley jana jamiyettiń rawajlanıw tariyxı juz berip atırğan haqıyqatlıqtı, yağnıy xalıq  mirin jaqtı sawlelendiriw menen tariyiplenedi jana onın zarurli tarbiyalıq – ruwxıy potencialı, aktiv tasirli qurallığı da  nen sonda bolıp tabıladı.

Ozbek Dirijyorlıq k rkem  neri 70 jıl dawamında ozbek muzıkası menen  z ara uyqashlıqta  sip bardı. Bul eki k rkem  nerdiń birligi ideologiyalıq, temasında, tımsallar-mazmunında, xalıq qaharmanların jırlawda, insandı joqarı pikirler har tarepke jana d retiwshilik ruwxta tarbiyalawda, siyasiy, social, estetikalıq m nisinde ayqın korinedi.

Paydalanilgan adabiyatlar:

1. *Отаев Б.* Дирижёрлик. – Тошкент: Ўқитувчи, 2003.
 2. *Коджаспирова Г. М.* Культурапрофессионального самообразования педагога. – Москва: Музыка, 1994 год.
 3. *Лихачев Б. Т.* «Философия воспитания». – Москва: Музыка, 1995.
 4. *Казиев Н. И.* Хор дирижёрлиги хрестоматияси. 1, 2, 3-кисмлар. – Тошкент: Ўқитувчи. 1976 йил.
-

**К ВОПРОСУ О ФОРТЕПИАННОМ ИСПОЛНИТЕЛЬСКОМ ИСКУССТВЕ
В УЗБЕКИСТАНЕ**

Шарипова А.Р.¹, Сидикова А.М.².

1. *Государственной консерватории Узбекистана,*
2. *Андижанского государственного университета*

Аннотация. Статья посвящена вопросу становления и развития фортепианного искусства в Узбекистане. Материал дает характеристику взаимодействия между композиторами, интерпретаторами и слушателями фортепианной музыки. С использованием таких методов как сравнительно-исторический, теоретико-аналитический, музыкально-критический, исполнительский, выполнен анализ состояния фортепианного искусства Узбекистана. Рассматриваемая тема будет интересна специалистам, работающим в области музыкального образования. Вопрос положения фортепианного искусства в Узбекистане требует дальнейшего изучения.

Ключевые слова: Узбекистан, композитор, фортепианное искусство, интерпретация, исполнительство, традиционная музыка, академическая музыка.

Annotation: The article is devoted to the issue of the formation and development of piano art in Uzbekistan. The material characterizes the interaction between composers, interpreters and listeners of piano music. Using such methods as comparative-historical, theoretical-analytical, musical-critical, performing, the analysis of the state of the piano art of Uzbekistan is carried out. The topic under consideration will be of interest to specialists working in the field of music education. The issue of the state of the piano art in Uzbekistan requires further study.

Keywords: Uzbekistan, composer, piano art, interpretation, performing, traditional music, academic music.

Фортепианное исполнительское искусство занимает особое место в музыкальной жизни современного общества. Будучи неразрывно связанным с композиторским творчеством как одна из наиболее распространенных форм репрезентации новых авторских опусов, оно всегда находилось в центре внимания как деятелей искусства, так и окружающей их слушательской аудитории. Вместе с тем фортепиано нередко выступает фаворитом среди прочих музыкальных инструментов, играя роль связующего звена между создателем музыкального произведения, его исполнителем и слушателем. Как известно, для полноценного развития исполнительского искусства на том или ином инструменте чрезвычайно важны условия его бытования, а именно та музыкальная среда, в которой он находится. Популярность, востребованность фортепиано в мировом музыкальном пространстве не вызывает сомнений. Однако, какова его судьба в нашей стране, в контексте традиционной музыкальной культуры Узбекистана? Как сложились взаимоотношения между создателем фортепианной музыки и их интерпретаторами, и какова динамика этих творческих контактов?

Ответы на все возникающие вопросы требуют особого подхода, предполагающего не